

Veranderingen in de najaarstrek van Huiszwaluw en Grote Gele Kwikstaart

Voor sommige vogelsoorten begint de najaarstrek al begin juni, wanneer andere de broedgebieden nog moeten bereiken. De eerste terugkerende Witgatjes kunnen de laatste zich noordwaarts spoedende Gierzwaluwen ontmoeten. Toch duurt het tot in augustus voordat de trek ook voor de 'gewone man' zichtbaar wordt, bijvoorbeeld door zich groeperende zwaluwen. In oktober is de trek op zijn hoogtepunt en beleven trektellers gouden tijden – als het weer en de vrije tijd het toelaat. In ons land wordt al sinds de jaren tachtig fanatiek getrekteld. Levert dat nog schuivende inzichten in trekpatronen op?

Huiszwaluwen steeds vroeger weg?

Om zwaluwen tijdens de trek te onderscheiden, hoef je niet vroeg op te staan. De trek komt veelal pas op gang als de temperatuur begint op te lopen en kan de hele dag aanhouden. Ondanks deze prettige bijkomstigheid behoren zwaluwen op de meeste telposten tot de lastiger klanten. Dit komt door de neiging om te foerageren tijdens de trek. Groepen kunnen enige tijd boven een geschikte plek blijven hangen om insecten te bejagen. Regelmatig dienen zich nieuwkomers aan, terwijl andere vogels de groep verlaten om door te gaan; soms verkast een groep in zijn geheel, zodat de lucht plotseling leeg is waar die even daarvoor nog bewoog van de wriemelende stippen. Om te tellen moeten allerlei trucs uit de kast worden gehaald (bijv. vogels pas noteren als ze een denkbeeldige lijn passeren), en dan nog is het vaak lastig om onderscheid te maken tussen vogels die echt 'door' zijn dan wel heen en weer pendelen. Zulke problemen doen zich overigens het minst voor in de vroege ochtenduren, op koele dagen en aan het einde van het telseizoen, wanneer trekkers snel en gericht passeren.

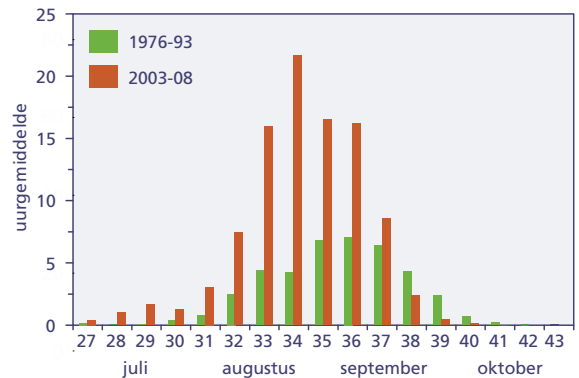
Bij dit alles valt het niet mee om ver weg vliegende zwaluwen tot op soortniveau thuis te brengen. Gelukkig is het vlieggedrag van Huiszwaluwen anders dan dat van Boerenzwaluwen. Met zijn driftige vleugelslag en plotselinge steile klimmetjes ziet een trekkende Huiszwaluw er heel anders uit dan de elegant in het horizontale vlak zwierende Boerenzwaluw. Dit onderscheid, dat ook bij verre groepen bruikbaar is, vindt idealiter een bevestiging in de pruttelende roepjes, die tot op opmerkelijk grote afstand hoorbaar zijn. De najaarstrek van de Huiszwaluw speelt zich bij ons hoofdzakelijk af in augustus en september. De piek valt tegenwoordig in de tweede helft van augustus en begin september. In de jaren tachtig en vroege jaren negentig was dat wat later het geval, eind augustus en de eerste helft van september. De Huiszwaluw behoort dan ook, met Boerenzwaluw en Kolgans, tot de soorten waarvan de najaars-

trek duidelijk vervroegd is. Sinds 1980 is de mediane doortrekdatum, waarop de helft van de trekkers gepasseerd is, gemiddeld met 0,4 dag per jaar naar voren geschoven. Bij de Kolgans is dat bekend (de vogels komen steeds vroeger aan op de pleisterplaatsen), bij Boerenzwaluw en Huiszwaluw wat minder. Het correspondeert echter met gegevens uit het buitenland (o.a. systematische trektellingen in Zuidwest-Duitsland sinds 1970), en past binnen een beeld dat daar zo langzamerhand aan het ontstaan is: langeafstandtrekkers lijken steeds eerder te vertrekken, kortereafstandtrekkers juist later. Dat geldt overigens lang niet voor alle soorten, herkomstgebieden en tellingen.

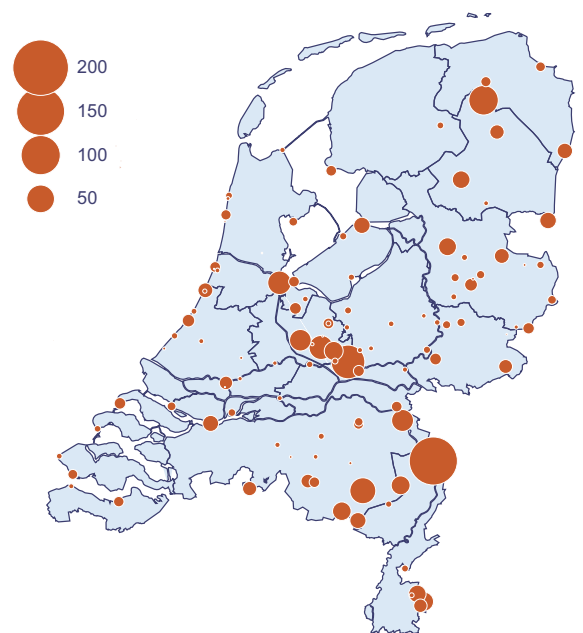
Bij langeafstandtrekkers kan het voordelig zijn om zo vroeg mogelijk de overwinteringsgebieden op te zoeken, om aldus optimaal te profiteren van bijvoorbeeld het regenseizoen in de Sahel (waar de droogte al in september begint). Dat ze hiertoe ook in staat zijn, komt doordat het broedseizoen voor de nodige soorten wat vroeger is komen te liggen door een vroegere aankomst in het voorjaar. Voor kortereafstandtrekkers is de prikkel om vroeg weg te trekken juist minder groot geworden. Denk aan de klimaatopwarming die zeker in West-Europa goed voelbaar is (laat inzetende, meestal milde winters).

Tijdens de najaarstrek zijn Huiszwaluwen het talrijkst in de zuidoostelijke helft van het land, inclusief Midden-Nederland. De aantallen langs de kust, bij de meeste zangvogels vele malen hoger dan die in het binnenland, zijn opvallend laag, al zijn uitzonderingen bekend (2570 ex. op 17 september 1992 over De Nolle, Vlissingen). Dat heeft te maken met de trekrichting die – net als bij de Oeverzwaluw – sterk zuidelijk gericht is. Het betekent dat er bij ons weinig doortrek zal zijn van Britse vogels (steken over naar West-Frankrijk) en Scandinavische broedvogels (gaan grotendeels via Italië). Veel van de bij ons waargenomen trek zal eigen Huiszwaluwen betreffen.

De grootste aantallen worden gezien in open

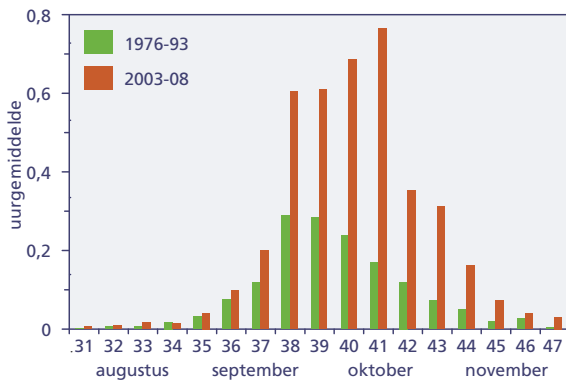
Figuur 1. Seizoenspatroon van Huiszwaluw. Uurgemiddelden per week tijdens trektellingen in 1976-93 (LWVT) en 2003-08 (www.trektellen.nl).

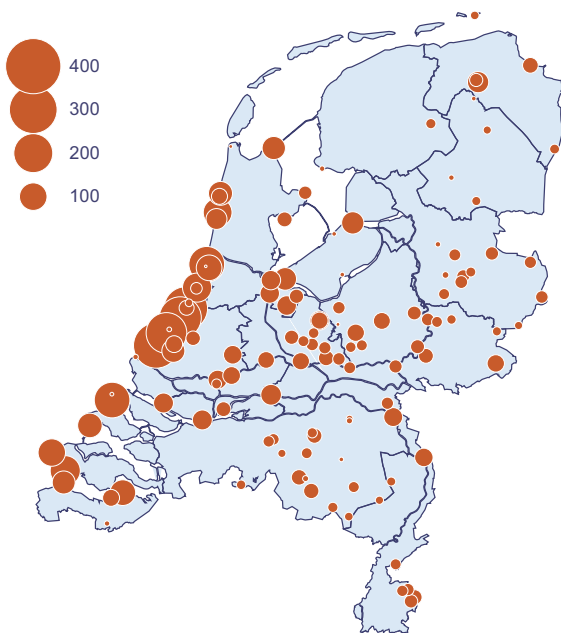
Figuur 2. Verspreiding van Huiszwaluw. Uurgemiddelden tijdens trektellingen in 2003-08 op telposten waar tenminste 50 uren geteld is in augustus en september (www.trektellen.nl).

Huiszwaluw.
Foto: Harvey van Diek

Grote Gele Kwikstaart.
Foto: Ran Schols

Figuur 3. Seizoenspatroon van Grote Gele Kwikstaart. Uurgemiddelden per week tijdens trektellingen in 1976-93 (LWVT) en 2003-08 (www.trektellen.nl).

Figuur 4. Verspreiding van Grote Gele Kwikstaart. Uurgemiddelden tijdens trektellingen in 2003-08 op telposten waar tenminste 10 uren geteld is tussen 1 september – 15 november (www.trektellen.nl).

landschappen; bos wordt waarschijnlijk op grote hoogte gepasseerd. Goede foerageergebieden bij de telpost hebben grote aantrekkingskracht op trekkers, wat de hoge aantallen op heidevelden met vennen verklaart. Ook elders kan zich echter een verdichting van de trek voordoen.

Opmerkelijke aantallen werden gezien in augustus 2008. De doortrekgolf kondigde zich op 16 en 19 augustus aan met 3215 resp. 3900 trekkers over Kwinteloijen bij Veenendaal, en manifesteerde zich op 20 augustus met maxima van 6650 over De Hamert bij Bergen (Lb) en 5300 over de Strabrechtse Heide (NBr). Op de 21e trokken 2790 Huiszwaluwen over Kwinteloijen en drie dagen later was het opnieuw raak op de Strabrechtse Heide met een stroom van 4960 Huiszwaluwen. Dat zijn aantallen waarvan trektellers elders alleen maar kunnen fantaseren. Daar is een aantal van 1000 Huiszwaluw al reden tot euforie.

In het voorjaar zijn de aantallen overigens een stuk lager en moeten gewone stervelingen tevreden zijn met maximaal enkele tientallen trekkers, veelal alleen gehoord. Alle trektellers? Nee, want zoals gewoonlijk springt Breskens er weer eens uit. Bij gunstige stuwing kan het hier Huiszwaluwen 'regenen', zoals op 21 mei 1989 met 6099 trekkers.

Meer Grote Gele Kwikstaarten, maar niet overal

Niet eens zo lang geleden was de metaalachtige scherpe roep van de Grote Gele Kwikstaart nog niet bij iedere trekteller bekend. Het gevolg was dat tweede helft jaren zeventig, toen de Landelijke Werkgroep Trektellen (LWVT) ontstond, er telposten waren waar 'nooit' Grote Gele Kwikstaarten werden gezien.

De gangbare trekroepjes zijn echter al geruime tijd gesneden koek voor trektellers, zodat zulke determinatieproblemen tot het verleden behoren. Dankzij de kenmerkende en luide roep, in combinatie met de markante lange dunne staart en diepe boogvlucht,

behoort de soort zelfs tot de makkelijker soorten tijdens het trektellen. Telproblemen spelen evenmin een rol: een Grote Gele Kwikstaart vliegt bijna altijd solitair of hooguit met enkele bijeen. Inmiddels weten we dat deze soort een vrij schaarse trekker is die in het hele land gezien kan worden.

De meeste trek wordt in ons land tussen half september en half oktober geconstateerd. Dit patroon lijkt sinds de jaren tachtig en begin jaren negentig wat naar achteren te schuiven, met de piek meer begin oktober in plaats van eind september, al is dat statistisch niet helemaal zeker. Het zou passen binnen het bij de Huiszwaluw geschetste beeld dat kortafstandtrekkers wat later lijken te vertrekken. De verspreiding toont de voor veel zangvogels bekende stuwingbanen langs de Hollands-Zeeuwse kust. In het binnenland zijn de aantallen een stuk lager, enige stuwingpunten in het IJsselmeergebied daargelaten. Hoge aantallen worden vooral gezien langs de Zuid-Hollandse kust, waar de maxima op De Vulkaan te Den Haag (169 op 30 september 2002) en de Bloedberg te Monster (163 op 8 oktober 2006) elkaar amper ontlopen. Met uitzondering van het IJsselmeergebied, waar de maxima wel eens in de vele tientallen lopen (40 bij Ketelbrug op 12 oktober 2005) komt het binnenland er veel kariger vanaf. Hier zijn dagmaxima van 10-15 Grote Gele Kwikstaarten gebruikelijk. Langs de kust worden soms ook tientallen vogels op één dag gevangen. Opvallend waren bijvoorbeeld de vangsten in Westenschouwen en Castricum op 3 oktober 2005 (34 resp. 21) en 4 oktober 2005 (48 resp. 32).

Het verschil tussen kust en binnenland is tegenwoordig veel geprononcerder dan in de jaren tachtig en begin jaren negentig. De maxima langs de kust lagen toen op een kwart van de huidige, terwijl de maxima in het binnenland weinig verschilden van de huidige. Althans, langs de oostgrens van ons land, want in Midden-Nederland zijn ze wel degelijk toegenomen. Een en ander kan te maken hebben met de herkomstgebieden van

de trekkers. Grote Gele Kwikstaarten die bij ons doortrekken, stammen uit Scandinavië, Duitsland en mogelijk ook Polen. De precieze trekbanen zijn niet bekend, maar het is goed mogelijk dat de West-Scandinavische vogels een westelijker koers volgen dan de Duitse. Dat brengt ze dan vooral in het westen van het land, terwijl de trek oostelijker een hogere component Duitse vogels moet bevatten. Dat de aantallen trekkers langs de kust zijn toegenomen, spoot met berichten over een sterke noordwaartse uitbreiding van Noorse en Zweedse broedvogels. De Duitse populatie is veel stabielere, fluctuaties door strenge winters daargelaten.

In dit verband is het ook misschien ook veelbetekenend dat het aantal overwinteraars in het westen van het land recent spectaculair is toegenomen. De Grote Gele Kwikstaart is daar in steden en dorpen inmiddels een gewone overwinteraar. Enkele decennia geleden leken overwinteraars vooral bij het oosten en vooral zuidoosten van het land te horen. Daar is de soort nog steeds in de winter volop te vinden, maar van een spectaculaire stijging van de aantallen is geen sprake.

→ *Fred Hustings, Arjan Boele & Gerard Troost*

Meer lezen:

van den Bijstel H.J.V. 2003. **De najaarstrek van de Grote Gele Kwikstaart over telpost Noordhout**. Kruisbek 46 (4, special): 9-15.

Gatter W. 2000. **Vogelzug und Vogelbestände in Mitteleuropa**. AULA Verlag, Wiebelsheim.

Poot M. 2003. **Het overwinteren van Grote Gele Kwikstaarten in steden op landelijke schaal**. Kruisbek 46 (4, special): 35-38.

Hustings E, van der Coelen J., van Noorden B., Schols R. & Voskamp P. 2006. **Avifauna van Limburg**. Stichting Natuurpublicaties Limburg, Maastricht.

van Turnhout C., van Winden E., Troost G., Koffijberg K. & Hustings F. 2009. **Veranderingen in timing van zichtbare najaarstrek over Nederland: een pleidooi voor hernieuwde standaardisatie van trekellingen**. Limosa 82: 68-78.

Kwartelkoningen gebaat bij verruiming maaidata hooilanden

Ruim 160 roepende Kwartelkoningen werden in de afgelopen zomer door de kwartelkoning-tellers en medewerkers van de terreinbeherende organisaties geteld. Net als in voorgaande jaren kon bij de meeste vogels dankzij gerichte actie uitmaaien worden voorkomen. Deze beschermingsmaatregelen zijn onderdeel van het 'Beschermingsplan Kwartelkoning', dat in de afgelopen jaren door Vogelbescherming Nederland en SOVON werd uitgevoerd en vanaf 2009 is overgegaan in het nieuwe Leefgebiedenbeleid. Het beschermingsplan heeft het draagvlak voor maatregelen onder boeren en terreinbeheerders in de afgelopen jaren sterk verhoogd. Bovendien zijn veel nieuwe feiten aan het licht gekomen. Zo is inmiddels duidelijk dat Kwartelkoningen in ons land weliswaar sterk afhankelijk zijn van populatieschommelingen op Europese schaal, maar ook dat ten minste een deel van de vogels terugkeert naar de roeplaats van voorgaande jaren. Ook is duidelijk dat Kwartelkoningen in een groot aantal gebieden mede dankzij uitstel van maaidata succesvol tot broeden komen. Door de sterke aantalsfluctuaties is echter een directe link met de maatregelen (nog) moeilijk statistisch hard te maken. Aanwijzingen dat beschermingsinspanningen ook de populatietrend beïnvloedt, zijn er wel. Juist de regio's met de langste beschermingshistorie (IJssel en de provincie Drenthe) kennen de sterkste toename, terwijl de in akkers broedende populatie in het Groningse Oldambt - waar geen beschermingscampagne loopt - als enige van de belangrijke broedgebieden een significante afname laat zien. Uit recente analyses van het samenwerkingsproject met de Radboud Universiteit (zie ook SOVON-Nieuws 22(3): 15-16) blijkt bovendien dat de oppervlakte aan natuurreservaten in het rivierengebied een belangrijke voorspeller is voor de verspreiding van Kwartelkoningen. Die reservaten, voornamelijk hooilanden in beheer van een terreinbeheerder, worden doorgaans later gemaaid dan gangbaar boerenland en vormen dus voor de laat arrive-

Hooilanden met maaidata vanaf 1 augustus vormen voor Kwartelkoningen een belangrijk onderdeel van de beschermingsstrategie.

Foto: Jan Schoppers

rende Kwartelkoningen prima habitat. Het is dan echter wel van belang dat die reservaten geen ecologische val vormen. Nog steeds is 15 juni de datum om reservaten te maaien. Het beschermen van de dan aanwezige roeplaatsen is uiteraard van groot belang om verstoring te voorkomen, maar waarschijnlijk niet in alle gevallen voldoende om succesvol broeden mogelijk te maken, en ook de staat van instandhouding zoals die voor de Natura 2000-gebieden is geformuleerd te bereiken. Vooral de ontwikkelingen in Drenthe laten zien waar ook de landelijke beschermingsstrategie in de komende jaren op gericht zal zijn: uitbreiding van de oppervlakte hooilanden die pas vanaf 1 augustus worden gemaaid. Alleen al in Zuidwest-Drenthe nam de oppervlakte van zulke laat gemaaide hooilanden toe van 165 ha in 1990 tot 990 ha in 2008 (A.J. van Dijk). Vergelijkbare ontwikkelingen zijn er ook langs de Drentsche Aa (zie SOVON-Nieuws 22(3): 12-13). Drenthe behoort momenteel tot de beste kwartelkoningregio's van het land, en herbergde in 2009 bijna 40% van de landelijke populatie. Uitbreiding van hooilanden met maaidata van 1 augustus (of later) zou ook in andere gebieden de populatie een belangrijke impuls kunnen geven. Momenteel wordt in overleg met Staatsbosbeheer gekeken in hoeverre deze strategie ook langs de uiterwaarden van Zwarte Water en IJssel op grotere schaal geïmplementeerd kan worden.

→ *Kees Koffijberg, Jan Schoppers & Steven Kragten (Vogelbescherming Nederland)*

De rapportage met een evaluatie van het 'Beschermingsplan Kwartelkoning' is als pdf op te halen op <http://www.sovon.nl/default.asp?id=301>.